

**TOPLUMSAL SESLERİN ÇOĞULLUĞU: ALTERNATİF-
AKTİVİST YENİ MEDYA VE DEMOKRATİK “TARİH”
ANLATISI**

**THE DIVERSITY OF SOCIAL VOICES: ALTERNATIVE-
ACTIVIST NEW MEDIA AND DEMOCRATIC
"HISTORY" NARRATIVE**

Alev ASLAN*

ÖZ

Churchill’e atfedilen “Tarih kazananlar tarafından yazılır.” sözünü neredeyse herkes duymuştur. Bu derin tartışma bir kenara bırakılarak en azından şu belirtilebilir ki “tarih kayıt altına almayı, seçmeyi ve yorumlamayı gerektiren bir süreçtir; tüm bu nedenlerle de tarih özünde siyasi bir girişimdir”. Neyin ele alındığı, nasıl ve kimler tarafından kaleme alındığı ise bu siyasi girişimin araçları arasındadır. Tarih anlatısı çoğu zaman profesyonellerce şekillendirilir. Oysa günümüzde yeni medyayla birlikte “tarihin” merkezi yapısında önemli bir kırılma yaşanmış ve tarih anlatısı profesyonel olmayanların anlatıları ve ötekilerin katkılarıyla farklı bir yönelim kazanmıştır. Bu durum anlatıyı çoğullaştırarak, kamusal alanda bilgiye dayalı yeni argümanlar üretmeyi kolaylaştırmakta, ötekilerin anlatılarına kapı aralamakta, birlikte bilgi üretmeyi mümkün kılmakta ve nihayetinde “tarih anlatısının daha demokratik” olmasının önünü açmaktadır. Bu temel argümandan hareketle çalışmanın amacı alternatif aktivist yeni medyanın daha demokratik bir anlatıyı kurmanın olanaklarını sağlayıp sağlamadığını ortaya koymaktır. Makale,

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniv., İletişim Fakültesi, alev.aslan@istanbul.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9043-0650>.

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 27.03.2020
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 15.11.2020

alternatif aktivist yeni medyanın, tarih anlatısı üzerinde nasıl bir dönüşüm sağladığı ve bu dönüşümün daha *demokratik bir anlatının*¹ önünü açıp açmadığı sorusuna yanıt aramaktadır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle tarih anlatısı ve yaşanan dönüşüm ele alınmış ve tarih anlatısının kurgulanmasında yeni medyanın rolü tartışılmıştır. Sonrasında ise alternatif aktivist yeni medyanın dinamiklerinin neler olduğu ve bu dinamiklerin tarih anlatısının demokratikleşmesine ne tür katkılar sağladığı ve ne tür eksiklikler barındırdığı tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Dijital Tarih, Yeni Medya, Demokrasi, Alternatif Aktivist Yeni Medya, Çoğulluk.

ABSTRACT

Almost everyone has heard the saying, “History is written by the victors.” attributed to Churchill. Leaving aside this deep discussion, we can at least state that “history is a process that requires recording, selecting and interpreting”. For all these reasons, history is essentially a political initiative. What is addressed, how and by whom are among the tools of this political initiative. History narration is often shaped by professionals. However, today, with the new media, there has been a significant break in the central structure of the “history” narrative and this narrative has gained a different orientation with the narratives of non-professionals and the contributions of others. By diversifying the narrative, this makes it easier to produce new arguments based on information in the public sphere, opens the door to the narratives of others, makes it possible to produce information together, and ultimately paves the way for rendering “the narrative of history more democratic”. Departing from this basic argument, the purpose of this study is to reveal whether alternative activist new media provides opportunities to establish a more democratic narrative. This article is looking for an answer to the question “what kind of transformation does alternative activist new media bring for historical narrative and does this

¹ Bu çalışma kapsamında “demokratik anlatı” ifadesi şu anlamda kullanılmıştır: Demokratik anlatı, herkesin katılımına açık, eşit ve özgür konuşabilme, yazabilme, anlatabilme ilkelerine dayanan; kamusal müzakere olanaklarını, üretmiş olduğu gerçeğe dayalı bilgi ile genişleten anlatı biçimidir. Bu sayede anlatı tek, merkezi ve dayatmacı değil aksine herkesin katılımına açık, çoğulcu ve müzakereci bir biçim kazanır.

transformation pave the way for a more democratic narrative?"² For this purpose, firstly, historical narrative, and the transformation that took place are reviewed and the role of the new media in the construction of the narrative of history is discussed. Afterward, the dynamics of alternative activists media and what kind of contributions and shortcomings these dynamics have on the democratization of historical narrative is analyzed.

Keywords: History, Digital History, New Media, Democracy, Alternative Activist New Media, Diversity.

GİRİŞ

Tarih ile kastettiğimiz şey en basit anlamıyla “geçmişte olmuş olandır”. Tarih, anlatılardan oluştuğu için bir çeşit seçme ve temsil etme işine dayanır. Neyin, kim tarafından seçilip, nasıl temsil edileceği hususu ise tarih yazımını kimi zaman ideolojik bir araca dönüştürür (Carr, 2002; Benjamin, 1995). Tarih, genellikle onu yazma iktidarını elinde tutan profesyoneller tarafından kaleme alınır. Tarihsel anlatı, neyin hatırlanacağı ve neyin anlatıldığı ile doğrudan ilişkilidir. Hatırlama ediminin kamusal müzakere içerisinde sürdürülmesini *Maria Marchetta* “demokratik hatırlama siyaseti”³ olarak adlandırmıştır (Erden, 2010: 4). Aksi durumda “hatırlama” dikte edilene dönüşür ve yalnızca belli grupların çıkarlarına ve onların kimlik inşasına hizmet eder. Sancar, hafızalarının baskı

² Within the scope of this study, the expression “democratic narrative” is used in the following sense: Democratic narrative is based on the principles of openness to participants, equalness and freedom in speech, writing, and telling; it is a form of narration that broadens the possibilities of public negotiation with the factual information it has produced. In this way, the narrative becomes not a single, central and imposing one, but rather a pluralistic and deliberative form that is open to everyone's participation.

³ “Maria Marchetta’nın ‘demokratik hatırlama siyaseti’ dediği kavramın önemi büyüktür. Bu siyasetin temel şartı, bireylerin ve toplumsal grupların o toplumun geçmişiyle ilişkisini belirleyen karar ve uygulama süreçlerine aktif katılımıdır. Demokratik hatırlama süreçleri için yukarıdan düzenlenen ve denetlenen siyasetleri değil, bireylere farklı iletişim imkânları ve teklifleri sunan hatırla(t)ma faaliyetleri çerçevesinde katılımcı bir siyaseti oluşturmayı amaçlar. Böylelikle geçmişe dair tasavvur farklılıklarını kabul etmek ve farklı tarih yorumlarının özgürce dile getirilmesine olanak sağlayarak farklı kimliklerin oluşumuna ön ayak olan toplumsal hafızaların temelde eşitlikçi ve özgürlükçü olan katılımcı bir siyasetin kamusal alanında dillendirilerek müzakere edilmesi imkânını tanır. Marchetta’nın sözünü ettiği bu zemin, siyasal çerçevede herkesin katılımının gerçekleştirildiği kamusal bir müzakere alanıdır. Toplumsal hafıza(lar), her grubun ve tabii ki bireyin geçmişin yaşanılan tüm olumsuz olaylarının bu grup ve bireylerde farklı şekillerde algılandığı, yerleşiklik kazandığı ve saklandığı bir duruma işaret ettiği için, geçmişin farklı grup ve bireylerde çok değişik izler bıraktığı ve hatırlandığı bu her grup ve bireye ait toplumsal hafıza(lar), kamusal bir müzakere alanı içinde toplumun her kesiminden katılımının gerçekleştirilerek yapıldığı geçmişle hesaplaşmanın bir alanı olarak tahayyül edilebilir.” (Erden, 2010: 4).

altında tutulduğunu düşünen gruplar açısından “hatırlama eylemi”nin, kendi kimliğini yaşatma adına bir “direnme eylemine” karşılık geldiğini savunur (Sancar, 2014: 83). Bu direnme eylemi, kimi zaman, profesyonel olmayanların anlatıya dahil ve üretmiş oldukları alternatif içeriklerle gerçekleşir. Neyin hatırlanacağına “katılma” eylemi, hatırlamanın “dikte” edilenden “müzakere” edilene evrilmesini sağlar. Demokratik hatırlama siyaseti “demokratik anlatı siyaseti” ile aynı düzlemde yer alır ve “müzakereyi” gerektirir. Karşıt tarih anlatısı üretimi, kendi tarih anlatısını oluşturmaya çalışan tüm ötekiler için bir “direnme” aracıdır.

Geçmişin nasıl hatırlanacağı (dolayısıyla nasıl anlatıldığı)⁴ okulda öğretilen tarih, aile ve sosyal çevrenin yanı sıra televizyon, film, gazete, dergi ve internet gibi kitle iletişim araçlarıyla edinilen sözlü ve yazılı kültürle ilişkilidir (Neyzi, 2014: 2). Tıpkı diğer dolayım sal etkinlikler gibi kitle iletişim araçlarının bugüne taşımış olduğu geçmiş de kimi zaman, bastırılan ve sansürlenmiş geçmişin ötelenmesi ve unutturulmasında önemli bir rol üstlenir ve çoğu zaman “ana anlatı”nın (*master narrative*) karşı hafızalar ve karşı anlatılar karşısında iktidar konumunda yer almasına yardımcı olur (Başaran İnce, 2010: 10).

Geleneksel medya araçları “o anı” korumanın, tekrar tekrar hatırlamanın ve anlatıyı dolaşıma sokmanın yollarını sunar. Alternatif medya ise benzer bir rol üstlenmekle birlikte ötekilerin anlatılarına daha fazla alan açmaktadır. Günümüzde alternatif aktivist yeni medya, bugüne kadar hiçbir aracın sunmadığı/sunamadığı oranda ‘demokratik bir anlatı’ oluşturabilmenin koşullarını barındırır. “Alternatif/aktivist yeni medya, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin iletişim yapıtlarını, pratiklerini ve toplumsal düzenlemelerini, egemen, olağan ve kabul görmüş olan toplum, kültür ve politika yapma biçimlerini değiştirmek ya da onlara meydan okumak için kullanır ya da değiştirir” (Lievrouw, 2016: 28)⁵. *Web* tabanlı sistemlerin; profesyonel olmayanlara alan açma, içerik üretme, içeriğin merkezi yapısını yıkma, tanıklığı kolaylaştırma/çoklaştırma (fotoğraf, video, ses kaydı yapabilme vs.), farklı tanıklıklara kucak açma, verileri *Web*'de depolama, arşivleme, kamusal tartışmalara açık kılma, profesyonel olmayan tarih araştırmacılarına alan açma

⁴ Parantez içindeki vurgu yazara aittir. Metnin aslında böyle bir vurgu yer almamaktadır.

⁵ “Ana akım medya tahakküm altındaki gruplar hegemonik anlamları zorlamak için, direnişin tutarsız pratiği üzerinden mücadele ederek güçlerini kullanırlar, bu da kamusal alanda marjinalize edilenlerin, kötü ve yetersiz temsil edilenlerin görüşlerindeki nonkonformist ve bazen de karşı-hegemonik temsilleri üretir. Alternatif medya toplumun içindeki bu gruplara (ve diğerlerine) nonkonformist ve karşı-hegemonik temsilleri üretme fırsatını sağlayabilecek alanlardan biridir.” (Bailey, Cammaerts ve Carpentier, 2015: 47). Yeni alternatif aktivist medya alternatif medyanın amaçlarını yeni medya üzerinden sağlamanın olanaklarını sunar.

gibi özellikleri yeni medyanın demokratik tarih anlatısı için sunduğu olanaklardan bir kaçıdır.

Yeni medya; teknoloji ve sosyal medya şirketlerinin ekonomi politik yapısı, algoritmaların neden olduğu yeni eşitsizlikler, internet ve teknolojiye toplumların farklı kesimlerinin eşit derecede erişemiyor olması veya bazı dezavantajlı grupların dijital okuryazarlık becerilerinin düşük olması, dijital kapitalizm, veri kapitalizmi, platform kapitalizmi, dijital gözetim ve denetim gibi çok sayıda eleştiri ile karşılaşmaktadır (Fuchs, 2008; Van Dijk, 2006; Keniston, 2003; Schiller, 2000; Betancourt, 2016). Bu eleştirilerden yola çıkarak, yeni medyanın, iktidar, güç, sermaye vs. gibi eşitsizlikleri bütünüyle ortadan kaldırmadığını, hatta yeni eşitsizliklere neden olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan yeni medyanın, bütünüyle olmamakla birlikte, bir kısım eşitsizlikleri aşmanın olanaklarını sağladığı söylenebilir. Bu olanaklardan biri de yeni medyanın tarihsel anlatıda gedik açmayı mümkün kılması, “biz” buradaydık ve biz resmi tarihin anlattığından farklı bir öyküye sahiptik demenin olanaklarını sunmasıdır. Tarih ve yeni medya ilişkisi tarihçilerin ilgisini çekmiş ve bu yüzyıla özgü yeni bir tarihçiliğin ortaya çıktığı düşünülmüştür. Tarihçilerin bir kısmı yeni medya ve tarih ilişkisini tartışırken özellikle sosyal medyaya odaklanarak, sosyal medya türünün yirmi birinci yüzyılın tarihçiliği içinde yeni (post) modern bir tarz sunduğunu savunmuşlardır. Onlara göre sosyal medya aşağıdan tarih eklemesine olanak sağlayabilir (Myers ve Hamilton, 2015). Literatüre bakıldığında da internet ve tarih meselesine odaklanan çeşitli çalışmalara (Nawrotzki ve Dougherty, 2013; Staley, 2013; Staley, 2010; Zaagsma, 2013; Lee, 2010; Seefeldt ve Thomas, 2009) rastlamak mümkündür.

Genel anlamda iletişim ve tarih alanına katkı sağlamayı hedefleyen bu çalışma ise, eksikliklerini görmezden gelmemek koşuluyla, alternatif aktivist yeni medyanın tarih anlatısının daha demokratik bir hal almasını sağladığı temel önermesine dayanır. Makale, iletişim teknolojilerinin daha demokratik bir anlatıyı kurmaya izin verip vermediği, izin veriyorsa bunu hangi araçlarla sağladığı, bu sayede ana anlatı karşısında farklı stratejiler üretmenin mümkün olup olmadığı üzerine düşünmeyi önerir. Tarih alanının alternatif aktivist yeni medya aracılığıyla hangi olanaklara kavuştuğu ve hangi olanaksızlıklarla karşılaştığını analiz etmeye gayret eden betimsel nitelikli bu makale şu sorulara yanıt aramaktadır: Alternatif aktivist yeni medya anlatının daha demokratik olmasını sağlıyor mu? Arşivleme konusunda yeni olanaklar sunuyor mu? Alternatif aktivist yeni medya anlatının merkezi yapısını değiştiriyor mu? Kitle iletişim araçları, yeni medya, tarih konularına odaklanılan bu çalışmada, alternatif aktivist yeni medyanın tarih anlatısını daha demokratik kıldığı iddiası, ampirik verilerden ziyade teorik bir alt yapı ile savunulmaya çalışılacaktır.

1. TARİH ANLATISI VE YAŞANAN DÖNÜŞÜM

19. yüzyılda tarih araştırmaları profesyonelleşmiş ve bu araştırmalar ağırlıklı olarak üniversite ve araştırma merkezlerinde yürütülmeye başlamıştır. Ancak bunun öncesinde de bir tarih yazım geleneğinin var olduğu ve bu geleneğin klasik Antik Yunan Çağı'nın büyük tarihçilerine kadar uzandığı bilinir. Tarih, görgül olarak geçerliliği kanıtlanmış olgu ve olaylardan yola çıkılmak suretiyle bir anlatıya dönüşürken, zorunlu olarak hayali adımlar atılmakta ve bu nedenle de kurgusal unsurlar bütün bir tarihsel söylemi oluşturmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle, çoğu tarihçi 19. yüzyıl tarih anlayışının klasik tarih yazım geleneğinden ciddi bir ayrışma göstermediğini savunur (Breisach, 2007; Iggers, 2017; Liakos, 2017; Simon, 2019). 20. yüzyılda ise tarih düşüncesinde birtakım değişiklikler olmuştur. Bu dönem tarih yazımı, 19. yüzyıl profesyonel tarih yazımının anlatıya dayalı, olay yönelimli niteliğinden sosyal bilim yönelimli tarihsel araştırma ve yazma biçimlerine doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Yeni sosyal bilimler yaklaşımı, eski tarih yazımı anlayışını tarih alanını çok dar ele alması, meseleyi bireyler, büyük adamlar ve olaylarla sınırlı tutması gibi konular başta olmak üzere çeşitli açılardan eleştirmiştir. Yeni sosyal bilimler okulları (Marksist, Parsoncu veya Annalesci) tarihin demokratikleştirilmesi, nüfusun daha geniş kesimlerinin tarihe konu edilmesi ve tarihsel perspektifin siyasetten topluma doğru genişletilmesi gibi farklı amaçlara sahiptir (Iggers, 2003: 1-4). Günümüze kadar "tarih" alanı, çeşitli tartışmalara sahne olmuş ve neticede değişik tarih anlatıları ve anlayışları ortaya (Annales Okulu, sözlü tarih çalışmaları vs.)⁶ çıkmıştır.

Bu okullardan biri olan Annales tarihçileri yepyeni bir tarihsel zaman kavramı ortaya atmışlardır. Annales tarihçilerinin ilgilendikleri meseleler çağlar boyunca bir değişim sürecini konu edinmekten ziyade, tarihin akışından ayırdıkları bir kültür ya da çağa bakmak olmuştur. Burada artık tek bir tarihsel zaman anlayışı yerine çoğul zaman anlayışının benimsendiği görülür. Yine bir diğer kopuş Alman Eleştirel Kuram ve toplumsal tarih anlayışında görülür. Bu ekolün takipçilerinden olan tarihçi Hans Ulrich Wehler, tarihinin siyasal bir sorumluluğu olduğu düşüncesini savunur. Tarihin yalnızca bir sosyal bilim değil eleştirel bir sosyal bilim olması gerektiğine inanan Wehler, tarihi insanların kendi kaderlerini tayin etmelerine olanak tanıyan toplumların oluşmasında entelektüel katkı veren bir çaba olarak değerlendirir (Igger, 2003: 56-71). Radikal toplumsal tarihçiler de benzer şekilde, büyük adamların başarılarının fazlaca vurgulanması

⁶ Önceleri tarih kitapları yalnızca siyasi olaylara ve savaflara yer verirken, 1960'larda sosyal devrimlerle beraber yeni bir dönem başlamış ve Tarihe bakış farklı bir boyut kazanmıştır. Tarihte, yalnızca siyasi olaylar değil, gündelik ve sıradan konular da önemli hale gelmiş ve yönetici kesime odaklanma anlayışı terk edilerek alt sınıflar ve marjinalize edilen grupların hayatlarına da yer vermeye başlanmıştır.

ve sıradan erkek ve kadınların ihmal ediliyor olması nedeniyle tarih alanını eleştirmiş ve göz ardı edilenlerin tamamının tarih konusuna dâhil edilmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Geleneksel tarih anlayışının egemenlere odaklanan bu seçkin tutumu, diğer grupların hafıza üzerine kamusal alanda mücadele vermelerine engel teşkil edememiştir. Hafıza üzerine verilen kamusal mücadele yeni değildir ve günümüze kadar farklı araçlarla sürdürülmüştür. Örneğin, Fatmagül Berktaş, kadınların “tarihe iz bırakma” mücadelelerini anlatırken Osmanlı döneminden örnekler vererek “kadın sultanların” yaptırdıkları eserleri, tarihe not düşme çabasının bir göstergesi olarak değerlendirir. Bu çaba, Berktaş’ın deyimiyle kadınların “ben” vardım, “ben” buradaydım ve “ben” resmi tarihin anlattığından farklı bir öyküye sahiptim demelerinin bir aracıdır (Berktaş, 2012). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere (bir anlatı olması nedeniyle tarihin herkesi kucaklamakta yaşayacağı zorluk açık olmakla birlikte) tarihe iz bırakma çabası gösteren “kadın sultan” örneğinde dahi kültürel bir araç (mimari eser) dolayısıyla iz bırakabilen “özne”, yine “iktidara” ve onun araçlarına dolayimsal yollarla erişebilen bir öznedir. Bu durum ise “tarih anlatısını”, uzun yıllar boyunca Batı merkezli, aristokrat, cinsiyet ve sınıf temelli varsayan düşüncelerin haklılığını bizlere kanıtlar niteliktedir (White, 2013: 62). Tarih bu anlamda tarafsız değildir. Tarih çoğunlukla hafıza ile şüphe içeren bir ilişki sürdürür ve daha çok onu bastırma ve yok etmek üzerine kuruludur (Nora, 1989: 9). Bastırma stratejilerinden bir tanesi geçmişin belli dönem ve olaylarının hatırlanmasının yasaklanmasıdır. Bu sayede geçmişin konuşulma ve tartışılma imkânı siyasal, hukuksal ve toplumsal araçlarla ortadan kaldırılmış olur. Geçmişin yükünden kurtulma stratejilerinin başında hatırlanabilecek her şeyi inkâr etme, engelleme ya da bastırma gelir (Sancar, 2014: 18). “Hatırlama” edimi denetim altında tutularak, neyin hatırlanacağına karar verilir ve bu sayede geçmişin yükünden kurtulmaya çalışılır. Böylelikle hatırlama ve unutma edimleri iktidarın kendi tarih anlatısını inşa etmede kullandığı birer araca dönüşür.

Tarih anlayışının değişiminde rol alan etmenler, postkolonyalizm süreci ve yerel tarihlere olan ilgideki artış, İkinci Dünya Savaşı ve Holocaust yani Yahudilere yönelik soykırım, soykırımdan kurtulanların deneyimlerinin dinlenerek bir ses ve görüntü arşivi oluşturulması çabası, kimlik çalışmalarına artan ilgi ve son olarak bu çalışmanın konusunu da oluşturan “yeni medyanın” ortaya çıkarmış olduğu yeni olanaklar (Assmann, 2018; Neyzi, 2009) şeklinde sıralanabilir. Günümüzde yeni medya ile birlikte kimilerinin (post) modern tarihçilik olarak adlandırdığı yeni bir süreçten bahsedilebilir. Seefeldt ve Thomas (2009), 1994 yılında *Mosaic Netscape* ve *Netscape Navigator* gibi tarayıcıların geliştirilmesinden sonra, küresel bilgi ağının şaşırtıcı bir hızla büyüdüğünü ve daha bu aşamada bile tarihin *Web*’in her yerinde var olduğunu belirtmişlerdir. İnsanlar

Web'e kendi tarihlerini koyarak en sevdikleri konulara odaklanan siteler oluşturmuştur. Milli Park Hizmeti "*National Park Service*" ve Kongre Kütüphanesi "*Library of Congress*" gibi büyük organizasyonlar, önemli tarihi mekânlar ve konularla ilgili *Web* siteleri kurmuştur. *JSTOR* ve *ProQuest*, dergi makalelerini ve büyük gazetelerin tam metinlerini kamuya açmıştır. Araştırma kütüphaneleri, çevrimiçi erişim için kataloglarını ve koleksiyonlarını erişime açmada öncülük etmiştir. Geçmişin temel kaynakları, yalnızca on yıl gibi kısa bir süre zarfında herkese açık hale gelmiştir. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte ortaya "dijital tarih" kavramı çıkmıştır.

"Dijital tarih, yeni iletişim teknolojileri, internet ağı ve yazılım sistemleri ile çalışan ve geçmişi inceleyen bir yaklaşım olarak anlaşılabilir. Bir anlamda, dijital tarih, yeni ders materyallerinin geliştirilmesini ve bilimsel veri toplama çabalarını kapsayan, bilimsel bir üretim ve iletişim arenasıdır. Başka bir anlamda, dijital tarih, geçmişle ilişkiler kurmak, tanımlamak, sorgulamak ve açıklama yapmak için bu teknolojilerin hiper-metinsel gücüyle çerçevelenmiş metodolojik bir yaklaşımdır" (Seefeldt ve Thomas, 2009: 2). Geçmiş dijitalleştirmeye dayanan dijital tarih insanların geçmişle ilgili meseleleri teknolojiyi kullanarak deneyimlemesi, okuması ve takip etmesini içerir (Seefeldt ve Thomas, 2009: 2). Bugün tarih geleneksel mecraların yanı sıra dijital bir boyut kazanmıştır. Dijital değişim ise tarih alanını değişime zorlar. William Thomas dijital çağın, tarih bilgisine kamusal alanda tartışmaya davet eden bir boyut kazandırdığını söyler (Dorn, 2013: 27). Dijital çağda tarih yazımı da değişime maruz kalmıştır. Bugün profesyonel tarihçiler, bu alanı başkalarıyla paylaşmaya zorlanır (Wolff, 2013: 66). Profesyonel tarihçilerin dışında kalan tarih yazıcılarını Sikarskie "*citizen scholars*" şeklinde adlandırır. *Citizen scholars* (yurttaş bilim insanları) çevrimiçi olarak oldukça büyük bir veri yaratırlar (Sikarskie, 2013: 219). Böylelikle profesyonellerin tarih alanı üzerindeki iktidarlarının bu yeni tarihçiler tarafından yerinden edilmeye çalışıldığını söylemek yanlış olmaz. Bu durum tarih anlatısını çoksesli kılar. İçinde bulunduğumuz dönemde ortaya çıkan yeni tarihçilik anlayışı *Web*'in sağladığı tüm olanaklardan etkilenmekte, *Web* tabanlı sistemler aracılığıyla veriler saklanmakta, arşivlenmekte, çok sayıda içerik üreticisinin sürece dâhil olmasıyla birlikte yeni bir tarihçilik anlayışı ortaya çıkmakta ve bütün bunların dolayısıyla tarih yeni bir form kazanmaktadır.

2. ALTERNATİF-AKTİVİST YENİ MEDYA VE TARİH ANLATISI

Gazete, radyo, televizyon ve sinema gibi geleneksel medya araçları, hatırlamayı kolaylaştıran önemli birer araçtır. Anma törenleri, sembolik ve maddi uygulamalar, uzman meslekler ve kurumlar tarafından yürütülen toplumsal

ritüeller kültürel hafızanın⁷ içerisinde yer alır. Devletlerin ve kurumların kuruluşu, yöneticilerin doğumları ve ölümleri, barış beyanları gibi her yıl kutlanan ve anımsamalarla dolu tüm ritüeller ve bunların yanı sıra ödüller, kitaplar, filmler ve sergiler gibi eserler kültürel bellek içerisinde düşünülmelidir (Brockmeier, 2002: 17). Bahsedilen bu kültürel araçlar aynı zamanda kolektif hafızayı ve tarih anlatısını etkiler. Geleneksel medya ortaya konulan metinler, eserler, görüntüler aracılığıyla geçmişe dair bilginin saklanması ve tekrar hatırlanmasını olanaklı kılar. Ünlü Rus yönetmen Andrei Tarskovsky, film ve hatırlama üzerine değerli bir tespitte bulunarak, filmin zamanı sonsuza dek koruyan bir yöntem olduğunu ve onu durdurmak yoluyla o ana tekrar tekrar bakmayı olanaklı kıldığını ifade eder (King, 2008). Jill Edy ise benzer bir tanımlamayı gazete için yapar ve gazetecinin tarihin ilk taslağını yazan kimse olduğunu söyler (Başaran İnce, 2010). Geleneksel medya araçları ortaya koydukları ürünler aracılığıyla (fotoğraf, video, ses ya da metinler) o anın korunmasını ve hatırlanmasını sağlar.

Yeni medya, geleneksel medyadan (kitap, televizyon ve radyo) farklı olarak yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ile bunlarla bağlantılı sosyal bağlamları, iletişim becerilerini arttıran cihazları, bu cihazları kullanarak geliştirilen iletişim etkinlikleri ile pratiklerini ve bu cihazlarla pratikler etrafında şekillenen sosyal düzenleme ve örgütlenmeleri kapsar ve tüm bu araçlar hatırlama için kullanıcılarına yeni olanaklar sunar. Yeni medya denildiğinde bilgisayar, cep telefonu, oyun konsolu i-pod veya avuç içi veri bankası kayıtçıları gibi tüm dijital teknolojiler akla gelir (Binark, 2007: 21). Tüm bu araçlar geleneksel medyadan farklı olarak interaktif bir alan yaratmak koşuluyla tarih anlatısının oluşturulmasında geleneksel medya gücüne sahip olmayan ötekilere de bir alan açar ve alternatif anlatıların dolaşıma girmesine yardımcı olur. Bu nedenle yeni medya aynı zamanda alternatif medyanın bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Ana akım medya ve alternatif medya farklı özellikler sergiler. Ana akım medya büyük ölçekte-homojen takipçi kitlesine yönelikken, alternatif medya küçük ölçekli ve büyük oranda dezavantajlı gruplara yöneliktir. Ana akım medya devlet destekli kurumlar ya da ticari şirketler şeklinde faaliyet gösterirken, alternatif medya aksine devlet ve piyasadan bağımsızdır. Ana akım medya profesyonellerden oluşan dikey ya da hiyerarşik yapılanmış kadrolara sahipken alternatif medya tam tersine demokratikleşme ve çoğullaşma çerçevesinde takipçi

⁷ Jan Asmann, Halbswachs'ın düşüncelerinden hareketle toplumsal hafızanın işleyişini iki kategoride değerlendirir. Bunlar: iletişimsel bellek ve kültürel bellektir. Buna göre iletişimsel bellek kişinin çağdaşlarıyla paylaştığı anılardır ve yakın geçmişe kapsar. Bu bellek, taşıyıcılarıyla sınırlıdır (Asmann, 2018: 58). Kültürel bellek ise her zaman rahipler, öğretmenler, filozoflar, yazarlar gibi özel taşıyıcılara sahip olmuştur. İletişimsel bellekten farklı olarak kültürel bellek kendiliğinden yayılmaz. Kültürel bellek gündelik olmayan olayları hatırlamayı sağlar. İletişimsel bellekten en büyük farkı biçimlendirilmiş olması ve törensel olmasıdır (Assmann, 2018: 61-67).

kitlesinin katılımına ve erişimine açık yatay bir yapıya sahiptir. Ana akım medya hâkim söylem ve temsillere ev sahipliği yaparken alternatif medya tahakküm kurmaya çalışmayan kendi kendini temsile odaklanan karşı-hegemonik söylem ve temsillerden oluşur (Bailey, Cammaerts, Carpentier, 2015: 47-48). Tüm bu özelliklerinden de anlaşılacağı üzere ana akım medya ve alternatif medya farklı prensipler ve amaçlar doğrultusunda hareket eder. Özetle, ana akım medya daha ziyade devlet ve ticari şirketlerin desteği ile hareket eder, profesyonellerden, dikey ve hiyerarşik kadrolardan oluşur ve hâkim söylemi yaygınlaştırır; diğer yandan alternatif medya bağımsız yapılardan oluşur, yatay iletişim biçimlerine, demokratikleşme ve çoğullaşmaya olanak sunar ve karşı-hegemonik seslere alan açar.

Alternatif aktivist medya mecralarından biri olarak yeni medya özellikle demokratikleşme, çoğulluk ve katılım hususlarında kullanıcılara büyük kolaylık sağlar. Yeni medya, kullanıcıların pasif rolünü değiştirerek onları aktif birer içerik üreticisine dönüştürmüştür. Bu durum ise kullanıcıların daha etkin katılımlarını sağlamıştır (Logan 2010: 6). Logan, yeni medyanın “yeniliğinin” nedenlerini şöyle özetler: dijitaldir, ağlar birbirlerine bağlıdır ve bilgiler çok kolay bir şekilde işlenir, saklanır, dönüştürülür, alınır. Hiper bağlantısallık vardır, kolayca aramaya ve erişime olanak sağlar (Logan 2010: 7). Yeni medya: dijitallik, etkileşimsellik, multimedya biçimselliği, sanallık ve yayılım gibi özelliklere sahiptir. Bu özellikleri ile yeni medya geleneksel medyadan farklı olarak kullanıcılara içerik üretme ve dolaşıma sokma, başka içeriklere müdahale etme, çok sayıda mecraya erişebilme, farklı veri sistemlerini tek bir araçta toplayabilme gibi olanaklar sunar. Bu yeni iletişim biçiminin tarih anlatısı üzerinde yarattığı etki biçimi, eskisiyle kıyaslanamayacak oranda genişlemiştir.

Aktivist medya çeşitli biçimlerde kendisini gösterir. Lievrouw, aktivist medyayı beş türe ayırır. Bu türleri ise şu şekilde sıralar: Kültür bozumu, alternatif programlama, katılımcı gazetecilik, medya aracılığıyla mobilizasyon, müşterek bilgi (2016: 34-35). Aktivist medyanın bu beş türü içerisinde özellikle “müşterek bilgi” meselesi tarih anlatısında yaşanan dönüşümle doğrudan ilişkilidir. Aktivist yeni medya aracılığıyla tarih bilgisi ötekilerin katılımına açık bir hal almakta ve bilgi diğerleri ile ortaklaşa üretilen bir form kazanmaktadır.

Alternatif medya, tanım gereği baskıcı ve kurumsal iktidarlara karşıdır, ötekileştirilenlerin temsil edilmek adına ortaya çıkardıkları yaratıcı yöntemleri kapsar ve temelde “direnişe” (Atkinson, 2015: 44) dayanır. Yeni medya, anlatının merkezi yapısında önemli bir kırılmaya yol açarak, “iktidar” konumunda olmayanlar için farklı bir mecra görünürlüğünün kapılarını aralar. Alternatif aktivist yeni medyanın hedefinde egemen, olağan ve kabul görmüş olan toplum,

kültür ve politika yapma biçimleri yer alır. Aktivist yeni medya tüm bunları değiştirme ve onlara meydan okumaya odaklanır (Lievrouw, 2016: 28). Yeni medya, ağır yoğunlaşma ve sermayeleşmenin medya piyasasındaki etkisini bozuma uğratarak “ana akım” medya kültürüne karşı farklı görüşler ve kültürel seçeneklerle dolu bir alan oluşturmaya ve diğer politik görüş ve kültürel gruplar için daha önce deneyimlenmemiş bir ifade ve etkileşim imkânı yaratmaya olanak sunar (Lievrouw, 2016: 11-12). Buradan hareketle alternatif aktivist yeni medyanın tarihsel anlatının merkezi yapısında ciddi bir gedik oluşturduğu ve ötekiler için kendi alternatif tarihsel anlatılarını kurmanın ve yaygınlaştırmanın kapılarını araladığını söylemek mümkündür.

Alternatif ve aktivist yeni medya, anlam ve sembolik üretimin bir alanı olarak “tarih” anlatısının iktidar konumunu aşağı ederek ona farklı anlatıların varlığını eklemeler ve onun bu konumu ile mücadeleye girer. Çünkü alternatif aktivist yeni medya bir anlamda uzmanlığa meydan okuyarak “müşterek bilgi yaratımının” olanaklarını sağlamaya gayret eder. “Tarih” kazanmayanların, iktidarda olmayanların da içinde yer bulabileceği anlatılar ağı ile örülmelidir. Alternatif aktivist medya ana anlatının yanında ya da tam karşısında yer alan başka anlam ve sembolik üretimlere kapı aralar. Çünkü alternatif medya azınlıklara, alt/karşı-kültürlere söz hakkı vermek, çeşitli içerikler yaratmalarını olanağını sağlamak yoluyla toplumsal seslerin çoğulluğunu sağlar (Bailey, Cammaerts ve Carpentier, 2015: 50). Toplumsal seslerin çoğulluğu “tarih” anlatısı içerisinde de sağlanabilir. Çünkü tarih ötekilerin de bir tarihe sahip olduğu gerçeğini kendi içinde de tartışmış ve nihayetinde çok büyük bir yol katetmiştir. Ötekiler, günümüzde başka araçların yanı sıra alternatif aktivist yeni medya aracılığı ile de egemen anlatıya karşı hem meydan okuma hem de anlam üretme olanağını elde etmişlerdir. Bütün bu anlatılar, bütünsel anlamda yeni medyayı olumlama anlamına gelmez. Nihayetinde dijital bölünme, veri kapitalizmi, yeni medya okuryazarlığındaki ciddi eşitsizlikler yeni medyanın yaşadığı handikaplardan birkaçıdır. Ancak bu durum yeni medyanın henüz bütünsel anlamda kontrol altına alınmamış bir araç olması nedeniyle hala aktivistler, ötekiler vs. için bir alan açıyor olduğu gerçeğini değiştirmez. Yeni medyanın gelecekte nereye evrileceği, ötekilerin, periferide kalanların bu araç üzerinde yer bulup bulamayacağı ya da ne tür savunma stratejileri geliştireceklerini ise zaman gösterecektir.

3. ALTERNATİF-AKTİVİST YENİ MEDYA DAHA DEMOKRATİK BİR TARİH ANLATISINA OLANAK SAĞLAYABİLİR Mİ?

Bu başlık altında alternatif aktivist yeni medyanın tarih anlatısını daha demokratik kılma konusunda hangi olanakları sunabileceği ya da ne tür

dezavantajlar barındırmakta olduğu detaylı olarak anlatılmaya çalışılacaktır. Tarih alanında yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümde alternatif aktivist yeni medyanın rolü, tarih yazımının değişen biçimi, kamusal alanda tarih anlatısı üzerinde nasıl bir mücadele verildiği, küreselleşen anlatı, arşivleme biçiminin değişimi ve son olarak sansür, gözetim ve filtre balonları başlıkları altında tekrar tartışılacaktır.

Aşağıdan Tarih Eklenmesinde Profesyonellere Karşı Amatörler: Merkezleşmiş/Çoklu Anlatı, Dikte Edilenden Müzakere Edilene

Bilgiyi yaşatma tarihsel süreçte değişim ve dönüşümlerle karşılaşmıştır. Orta Çağ'da, bilgiyi yaşatmanın önemli bir yolu hafızadır. Matbaanın keşfi ve kullanımındaki artışla birlikte belleğin denetimi yazı ve ondan da önemlisi matbaaya geçmiştir. Feodal toplum ve Orta Çağ'ın yerini ulus-devlet ve bürokrasiye bırakmasıyla ortaya çıkan merkezleşme ve modernleşme süreci geçmişin de bir bilgi ve yönetim nesnesi olarak kavranmasını sağlamıştır. Ulus-devletle birlikte ortak dil, din ve değerler etrafında tek tipleştirilen kitlenin geçmişinin bugünü meşrulaştırmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. “Bu nedenle modernizm, hafızanın, tarihin güdümünde gittikçe silikleştiği bir dönem olmuştur”. Geçmiş bilgisi daha ziyade “tarih” ile uğraşan profesyonellerin yönettiği bir alana dönüşmüştür (Başaran İnce, 2010: 5). Profesyonellerin eline bırakılan tarih anlatısı ise çoğu zaman, bu yapısı nedeniyle, muktedir olanları memnun edecek biçimde kaleme alınmıştır. Ancak günümüzde merkezi yapısı kırılan anlatı, kullanıcı türevli içerik üretimi sayesinde, daha fazla kullanıcının katılımı ile çoklu bir anlatıya dönüşmüştür. Hatta bugün Sikarskie'nin deyimiyile “*citizen scholars*”ın tarihi kaleme aldığı ve böylelikle profesyonel olmayanların da tarih yazımına dâhil olduğu bir süreç söz konusudur. Profesyonel olmayan yurttaş araştırmacılar sayesinde anlatının daha demokratik bir form kazanmasının öni açılmıştır.

Fuchs, interneti merkezleşmiş bir teknolojik yapıya dayanan, küresel çapta tekno-sosyal bir sistem olarak görür. İnsanlar bu küresel bilgi deposunu yeni enformasyon içeriği üreterek, iletişim kurarak, sistemde var olan enformasyonu tüketerek sürekli olarak yeniden yaratır (Fuchs, 2008b). İnternetin sağladığı bu merkezleşme hali anlatının da merkezi yapısını bozuma uğratar. Böylelikle daha ziyade sermayeye dayalı olan geleneksel medya araçlarının karşısında yeni bir araç ortaya çıkmıştır. Bu yeni araç çok sayıda kullanıcının içerik üretebilmesine olanak sağlar. Bu içerikler bloglar üzerinden, sosyal medya hesaplarından ve farklı kanallar aracılığıyla sürekli olarak dolaşıma sokulur. Böylelikle Liewrov'un aktivist yeni medyanın beş özelliğini sıralarken ortaya koyduğu “müşterek bilgi üretimi” sağlanmış olur. İçerik üreten kullanıcılar müşterek bilgi üretimine katkı

sağlar ve bilgi tek merkezden ve yukarıdan aşağıya değil, çok merkezden, yatay düzlemde ve katılımı ile üretilir hale gelir. Bu sayede bilgi üretimi müşterek bir form kazanır. Bilginin müşterek üretim hali ise “bilgiyi” dikte edilen müzakere edilene dönüştürür. Bu sayede daha fazla katılımcı ile ortaya konulan daha fazla içerikten ve daha demokratik çok sesli bir anlatıdan söz etmek olası hale gelir.

Kamusal Alanda Tarih Üzerine Mücadele ve Anma Etkinliği/Demokratik Bir Anlatı Siyaseti

Yeni medya üzerinden sürdürülen anlatı mücadelesi, bugüne özgüdür. Bu araç sayesinde karşıt anlatılar arasındaki çatışma yeni bir platform elde etmiştir. Bu noktada, hegemonya ve karşıt-anlatılar ortaya çıkar. Diğer yandan “dijital demokrasi” ile ilişkili olarak düşünülebilecek olan “internette kamusal alan meselesi” resmi olarak bastırılmış görüşlerin yayılabileceği haber Web siteleri ya da sosyal ağların yorum bölümlerinde birçok karşıt hafızanın (*counter-public sphere*) karşılaşması ve çatışmasıyla görünürlük kazanır (Nuernberg’den aktaran Birkner, Donk, 2018: 2). Yeni medya unutmaya karşı direnişin sergilendiği bir alandır. Bu alan üzerinden gruplar veya bireyler unutulmasını istemedikleri olayları hatırlatırlar. Resmi anma törenlerinde yer bulamayanlar, böylelikle görünürlük kazanır. “Yok” sayılanlar bu mücadele alanı üzerinden “var” olduklarını sergileyebilir. Bu tarz mecralar, özellikle görece olarak daha güçsüz kabul edilen kadınlar, LGBT bireyler, azınlıklar, ötekiler ve göçmenler için kendi anlatılarını kurmanın olanaklarını sağlar. Günay-Erkol, “Taş üstüne Taş Koymak: 12 Mart Romanlarında Görgü Tanığı Belleğinin Yazınsallaştırılması” başlıklı çalışmasında bir metafora başvurur. Buna göre: Auschwitz yakınlarındaki mezarlara gelen ziyaretçiler kendi inanışları gereğince mezarların üzerine küçük taşlar bırakırlar, Günay-Erkol buradan hareketle bu taşları birer tanıklık anlatısına benzetir ve onların her birini bir anımsama simgesi olarak değerlendirir. Bizlerde aynı benzetmeden yola çıkarak dijital medyaya bırakılan her bir içeriği (yazınsal, görsel, işitsel vs.) birer anımsama simgesi olarak değerlendirebiliriz. Bireyler, bu mecraya bırakmış oldukları sesler, görüntüler, yazılar, simgeler aracılığıyla birer not düşmekte ve tarih anlatısının oluşumuna katkı sağlamaktadırlar. Böylelikle ana anlatıda yer bulamayanların karşıt anlatılarını bu mecra üzerinden oluşturarak dolaşıma soktuklarını ya da en azından anımsamaya katkı sağlayarak egemen tarih anlatısını yapı bozuma uğrattıklarını söylemek mümkündür.

Yeni medya üzerinden anlatının kurulabileceği çok sayıda alandan söz edilebilir. Tarihsel içerikler taşıyan kişisel bloglar, Web sayfaları (*Alevi Takvimi-<http://www.alevitakvimi.com>, Alevilik-alevilik.com.au, Kürtler.com-<https://www.xn--krtler-3ya.com>, vs.), kolektif ansiklopediler (*Wikipedia* vs.), işbirliğine dayalı sözlükler (*ekşisözlük, uludağsözlük* vs.), online müzeler (*Istanbul Kadın Müzesi-**

<http://www.istanbulkadinmuzesi.org/>, vs.) çeşitli konularda araştırmaların yer aldığı sayfalar ve dergiler (*Ankara Üniversitesi KASAUM Fe Dergisi-<https://cins.ankara.edu.tr/>, Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi-<https://www.abked.de/index.php/abked>, Kürd Araştırmaları-<http://kurdarastirmalari.com/anasayfa>, vs.), online kütüphaneler, dernek, vakıf ve federasyonların Web sayfaları (Laz Kültür Derneği-<https://lazkulturderneği.org.tr/>, Kafkas Dernekleri Federasyonu-<https://www.kaffed.org/>, Hrant Dink Vakfı-<https://hrantdink.org/tr/>, İsmail Beşikçi Vakfı-<https://www.ismailbesikcivakfi.org/>, Çerkes Derneği-cerkes.org.tr, Kafkas Vakfı-kafkas.org.tr), çeşitli platformların sayfaları (ROMFO-Türkiye Roman Hakları Forumu-<http://www.romfo.net/index.html>), topluluklara ait sosyal medya hesapları (Çerkes Facebook hesabı, Edirne Trakya Genç Romanlar Derneği Facebook hesabı-<https://www.facebook.com/trakyaedirnegenromanlar/>), online gazeteler (*ajanscerkes.com* vs.), üniversitelerin kendi bünyelerinde çektikleri belgeseller (ODTÜ tarihi belgeseli-<https://gisam.metu.edu.tr/>)⁸, internette yayınlanan alternatif belgeseller ya da filmler, online sözlü tarih sayfaları (*Bilim ve Sanat Vakfı (BİSAV) Sözlü tarih çalışmaları-<https://www.sozlutarih.org.tr/>, Kadın Eserleri Kütüphanesi Sözlü Tarih Koleksiyonu-<http://kadineserleri.org/sozlu-tarih-koleksiyonu/>) çevrimiçi paneller, toplantılar (12 Eylül'ün 40. Yılında Mülkiye ve Türkiye Paneli-<https://www.youtube.com/watch?v=cqFdnP5t44c>), tanık videoları, kişilere ve kurumlara ait YouTube kanalları, Instagram ve Twitter hesapları ve bu alanlarda kullanılan tüm içerikler ve hashtagler⁹ (etiketler) ötekilerin anlatıyı kurma araçlarının bir kısmını oluşturmaktadır. Diğer yandan tüm bu araçlar yalnızca muhalif gruplarca kullanılmaz. Kimi zaman iktidar sahibi olanlar da iktidarlarını güçlendirecek anlatıları dolaşıma sokmakta, hatta bazen bu amaçla botlar¹⁰ kullanılmakta ve alternatif/muhalif amaçların tam tersi amaçlara hizmet etmektedir. Bu anlamda yeni medya aracılığı ile kendi tarih anlatısını kurmaya çalışan tek grup ötekilerden oluşmaz ve bazen bu araç iktidar sahibi olanlarca da**

⁸ ODTÜ-GİSAM'ın (Görsel İşitsel Sistemler Araştırma ve Uygulama Merkezi) çekmiş olduğu ODTÜ Tarihi Belgeseli (<https://gisam.metu.edu.tr/>) gibi belgeseller.

⁹ Sosyal ağlarda bu gruplarca kullanılan bazı *hashtag*'ler (etiketler) şunlardır: #Dersim1938, #ZilanDeresi, #ZilanKatliamı, #Madımak, #Sivas, #HrantDink, #ODTÜ, #21Mayıs1864, #ÇerkesSürgünü vs. Bütün bu *hashtagler* kimi zaman çeşitli görsel içerikler ve metinlerle desteklenerek alternatif bir anlatının yaratılmasına katkı sağlar.

¹⁰ "Sosyal botlar kullanıcı faaliyetlerini otomatik olarak yerine getiren yazılımlardır." Sosyal botlar bir insan tarafından yazılmış gibi görünen anlamlı içerikler oluşturabilir, başka gönderi veya güncellemeleri yeniden göndermeyi (*reposting*) gerçekleştirebilir, gönderilere yorum yapma ya da beğenme gibi aktiviteleri yerine getirebilir, ağdaki diğer kişi ya da sayfalarla gerçek bir kullanıcı gibi bağlantı kurabilir. Botlar asistanlık, otomatik teşekkür gibi iyi niyetli amaçlara hizmet etmek amacıyla tasarlanabileceği gibi, kimlik hırsızlığı, zararlı yazılım yayma, botnet saldırı başlatma, yanlış bilgilendirme, propaganda yapma gibi amaçlara da hizmet etmek üzere tasarlanabilmektedir (Karataş, Şahin, 2018: 11).

kullanılır. Ancak bu durum aracın demokratik potansiyelini görmemizi engellemez.

Küreselleşen ve Hızla Yayılan Anlatı: Engellenemeyen Bilgi Akışı

“Küreselleşmeyle birlikte yerel/ulusal hafızalar küresel (kozmpolitan) hafızaya doğru evrilmektedir. Örneğin evrensel insan hakları kavramı küresel hafızanın ürünüdür.” (Hür, 2008). Bireysel hafızaların internet üzerinden yayılması ve kamusal bir nitelik kazanması sürecinde mobil telefonlar bilginin paylaşımında anındalık ve hız sağlamıştır. Reading’e göre, mobil telefonlar mobil medya (özellikle cep telefonu ve kamera) tarafından oluşturulan ve “gloabal” adı verilen yeni bir dijital hafıza formu yaratmıştır. Cep telefonunun yeni bir tanıklık biçimi ve hatta vatandaş gazeteciliği olarak kullanılabilir. Reading, mobil tanıklığın heterojen alanlarla (beden, sosyal süreçler, medya, teknoloji) kesiştiğini ve birbirine bağladığını ve bellek modunun “ara söylemsel oluşumlar” yarattığını düşünür (Hall ve Jones, 2011; Reading, 2009: 88-92). Bu sayede anlatı anındalık ve hız kazanmıştır. Türkiye’de özellikle Gezi Parkı sürecinde eylemciler çok sayıda içeriği sosyal medya aracılığı ile paylaşmışlar ve böylelikle yaşananlar hızlı bir biçimde geniş kitleler tarafından bilinir olmuştur. Yine 2020 yazında ABD’de siyahi Amerikalı George Floyd’un polis şiddeti sonucu hayatını kaybetmesinin ardından başlayan ve ülke geneline yayılan ırkçılık karşıtı protestolar önce başka eyaletlere oradan da başka ülkelere sıçramıştır. George Floyd’un son görüntüsü ve sözleri gerek videolar, gerek fotoğraflar, gerekse yazılı ve sesli araçlarla herkesin hafızasına ve ırkçılık tarihine kazınmıştır.

Yeni medya, kullanıcıları için bir yandan küresel erişim olanaklarını sağlarken diğer yandan “dijital bölünmeye” yol açar. Dijital bölünme gerek ulusal gerekse küresel düzlemde düşünülebilir. Dijital teknolojilere erişimde toplumlar arasında eşitsizliğe yol açan ekonomik farkı veya siyasi farklılıkları gösteren “dijital bölünme” (*digital divide*) (Srinuan ve Bohlin, 2011) herkes için aynı erişim olanaklarının mümkün olmamasına işaret eder. İnternet ve kablosuz iletişime erişim, geniş bant erişimindeki eşitsizlik hali, dijital kültürü işletme becerisindeki eğitsel makas, gerek ülkeler arasında gerekse ülkelerin kendi sınırları içerisinde sınıf, etnisite, ırk, yaş ve toplumsal cinsiyete dayalı toplumsal hâkimiyet biçimlerini yeniden üretmekte ve güçlendirmektedir (Castells, 2018: 94). Dijital bölünme, tam da mevcut toplumsal eşitsizliklerin dijital ortamlarda da devam ettiğini ve yeni eşitsizlikler ürettiğini iddia eder. Bu durum kimileri için iktidar konumunda olmayı ve anlatıyı kendi açısından kurmayı sağlarken, diğerleri için dijital olmayan alanda olduğu gibi dijital arenada da ellerinin zayıf olmasıyla sonuçlanır. Bu durum dijital tarih anlatısı kurmada hala ulusal ve küresel

düzlemde iktidarda olanların daha güçlü olduğunun bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

Yeni medya küreselleşmenin yanı sıra hiperbağlantısallığı da sağlar. Artık gündelik yaşam pratikleri içerisinde, kopyalama, kurgulama, iletme, paylaşma, bağlantılandırma (*linking*), beğenme gibi eylemleri içeren hiperbağlantısallığa (*hyperconnectivity*) dayalı pek çok eylem söz konusudur. Bu durum verilerin tamamen ortadan kaldırılması, unutulması, silinmesi gibi olasılıkları da zorlaştırır. Hoskins, dijitalleşme öncesinde medyanın bozulabilir özellikle olmasının günümüzde bir hafıza patlaması yaşanmasına yol açtığını düşünür. Dijitalleşme ve hiperbağlantısallık ile birlikte insanların geçmişinde silikleşmeye başlayan kişiler, olaylar *Google, Facebook, YouTube* gibi ortamlar aracılığıyla tekil bir bağlantılı şimdikiye (*a single connected present*) geri döndürülmüştür (Hoskins, 2013: 387). Bu sayede dijital alan yaşayan bir arşiv özelliği kazanır. Yeni medyanın yayılma, virallik gibi özellikleri sayesinde hafıza dijital alanda varlık kazanır. Ancak diğer yandan hafızanın dijital alandaki varlığı bozulma, bağlantısızlık (*disconnection*), silinme gibi etkilere de maruz kalabilmektedir (Hoskins, 2013: 388). Bu nedenlerle yeni medya, bir yandan da hafızasızlığa yol açtığı yönünde eleştirilerle karşılaşır.

Merkezi Arşivleme İktidarına Karşı Alternatif Arşivleme Biçimleri

Eğitim, arşiv sistemi, müzecilik, yazınsal metinler vs. geçmişin nasıl kurgulandığıyla doğrudan ilişkili alanlardır. Klasik dönemde, üç ana arşiv üreticisi büyük aileler, kilise ve devletti. Ancak daha sonra anlatının araçları muazzam bir genişleme göstermiş, merkezsizleşmiş, çoğalmış ve demokratikleşmiştir (Nora, 1989: 14). Günümüzde ise yeni medya anlatının merkezi yapısını yıkıma uğratan araçlardan biridir. Klasik dönemin üç ana arşivcisi olan aileler, kilise ve devletin yerini herkesin arşivlemesine olanak sağlayan yeni bir araç almıştır. Bu yeni araç, sağladığı olanaklar gereği, çoklu anlatının önünü açan bir yapıya sahiptir. Arşivler, sözlü ve ritüel gelenek gibi diğer iletişimsel kaynaklar ile birlikte, bilgi aktarımını ve böylece hafızayı sürdürmeyi, nesilden nesile aktarmayı sağlar. Günümüzde yeni iletişim teknolojileri, yeni birer hafıza alanı yaratma ve kullanıcılarına içerik üretime olanağı sağlama gibi özellikleriyle arşivin merkezi yapısını kırmış ve anlatıyı çok merkezli hale getirmiştir.

Tarih yazımı açısından da arşivlemede çeşitli değişimler söz konusudur. “Son on yılda hızla artan dijital kütüphane ve arşiv sayısı, büyük miktarda kaynağı çevrimiçi olarak erişilebilir kılarak tarihsel araştırmalarda önemli bir gelişme göstermiştir” (Zaagsma, 2013: 19). Son dönemde arşivlerin dijitalleştirilmesi için çok ciddi fonlar sağlanmıştır. *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, geçtiğimiz on yılda

Alman-Yahudi mirasına çevrimiçi erişimi sağlamak amacıyla birçok önemli dijitalleştirme projesine fon sağlamıştır. Yakın geçmişte Orta ve Doğu Avrupa'da başlatılan pek çok dijital arşiv ve kitaplık söz konusudur. Batı Avrupa dijital kütüphaneleri ve arşivleri ulusal mirasın koruyucuları ve “ulusal geçmişin destekleyicileri” olarak işlev görür. *Europeana* gibi projeler ulusal sınırları aşarak, Avrupa projesini teşvik etmeyi ve ortak bir Avrupa mirası duygusu oluşturmayı hedefler. Ayrıca, dijitalleşme geçmiş için küresel bir sömürge sonrası mücadelenin parçası haline gelmiştir (Zaagsma, 2013:21). Türkiye’de çeşitli örneklerden söz edilebilir. Tokyo Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu’nun desteğiyle yürütülen *Osmanlı Kitabeleri Projesi* Osmanlı eserlerinin kitabelerini içeren dijital veri tabanı oluşturmayı amaçlamaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi *Atatürk Kitaplığı*, *İSAM Kütüphanesi*, *Digital SSM: Sakıp Sabancı Müzesi Dijital Koleksiyonları*, *SALT’ın dijital arşivi*, IRCICA tarafından hazırlanan *Farabi Dijital Kütüphanesi*, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nın dijital arşivi ilk akla gelenlerden bir kaçıdır.

Dolayısıyla dijital arşivleme, güçlü olanların kendi arşivlerini diğerlerine nispeten daha güçlü bir biçimde dijital olarak oluşturmalarına olanak verse dahi ötekiler için önemli fırsatlar sunmaya devam eder. Yeni medya bu olanakları sunarken görsel, yazınsal, işitsel materyallerden yararlanır. Hoskins, bugün iletişim ağlarının, hafıza açısından dijital medya içeriğiyle bolluk, yaygınlık ve erişilebilirlik sağladığını belirtir. Hans, Hoskin’i takip ederek çoğalan medya türleriyle beraber öngörülemez bir “*living archive*”in ortaya çıktığını söyler. Bu arşivleme biçiminde “tanık videoları”¹¹ önemli bir rol oynamaktadır (Smit, Broersma ve Heinrich, 2015: 3). Garde-Hansen’e göre, yeni medya bireysel veya grup hatıralarının saklandığı bir “arşiv” olarak işlev görür. Ona göre, dijital medya bilgileri saklamak için dört şekilde çalışır: arşiv üreterek (*as producing an archive*), arşivleme aracı olarak (*as an archiving tool*), kendini arşivleyerek (*as a self-archiving*), olay (*phenomenon*) ve yaratıcı arşiv olarak (*as a creative archive*) (Garde-Hansen, 2011: 72). Özellikle *Google* ve *Wikipedia* gibi araçlar yeni medyanın arşivleme gücünün iyi birer örneğidir. Bu araçlar sayesinde çevrimiçi müzik, ses, video ve

¹¹ Mobil teknolojilerin yaygınlığı ile tanıklar, olayların yakın ve doğru biçimde kaydedilmesine aracılık etmektedir. Günümüzde haber bültenlerinde “video aracılığıyla tanıklıklar” öne çıkmaktadır. Bu tanıklıklar, çoğu zaman video paylaşım sitelerine ve YouTube gibi popüler arşivlere yüklenirler. Ancak sonrasında tanıklık farklı aktörler tarafından kendi ideolojik gündemleri boyunca yeniden birleştirilir ve yeniden üretilir (Smit, Boersma ve Heinrich, 2015). Tanık videoları “küresel arşivler” olarak kavramlaştırılır. Bu tanıklıkların oluşturulmasında kameralı telefonlar ve diğer kayıt cihazları, video ve fotoğraflar önemli birer görev üstlenirler. Tanık videoları, hafıza yapımında “eski” ve “yeni” medyanın etkileşimde olduğu ve birbirlerine bağımlı oldukları “hibrit medya sistemi” nin ortaya çıkmasını da sağlamıştır (Smit, Broersma ve Heinrich, 2015: 3). Böylece anlatı hibrit medyalar aracılığıyla çoklu ortamlarda görünürlük kazanır. Orada olduklarını ve eşzamanlı olarak bunu videoları aracılığıyla “kanıtladığını” söyleyen tanıklar, dünyaya “gerçek” bir durum hakkında bilgi vermektedir.

görüntü arşivleri oluşmakta ve çok büyük ebatlarda bilgi depolanmaktadır. Çevrimiçi dijital arşivler hafızanın dijital olarak korunmasını sağlayan araçlardır. Garde Hansen, dijital medyayı “*creative archive*” olarak tanımlar ve *Facebook, Flickr*, akıllı telefon uygulamalarını, vatandaş gazeteciliğini (*citizen journalism*) bu kaynaklardan bazıları olarak sıralar (Garde-Hansen, 2011: 72). Yeni medya sağladığı olanaklarla, arşivleme üzerindeki iktidarı belli odakların elinde olmaktan çıkarmakta ve yeterli kaynağa sahip olmayanlar için de daha ucuz ve kolay arşivlemenin önünü açmaktadır.

Diğer yandan aksi görüşü savunanlar arşive dair gözden kaçırılmaması gereken hususlara değinirler. Arşivin önceden seçilmiş belirli sayıda belgeden oluşması gerekliliğinden yola çıkarak, yeni medya aracılığıyla “sistemik arşiv depolamanın” zor olduğunu iddia ederler. Dijital arşivlemenin zayıf yönleri şu şekilde sıralanabilir: 1. Dosyaların manipüle edilmesi, 2. Çeşitli dosyalar için zorluklar; dosya formatı veya ağır kullanılabilirliği veya erişim sorunları, 3. Herhangi bir zamanda verilerin yanlışlıkla kaybedilmesi nedeniyle kalıcı olarak imha olasılığı (Vandika, 2014: 206). Her ne kadar dijital ortamda sistemik arşivleme, verilerin saklanması zorluklar ya da manipülatif riskler söz konusu olsa dahi aynı risklerin dijital olmayan arşivleme için de mümkün olduğu unutulmamalıdır.

Bir İktidar Aracı Olarak Yeni Medya ve Tarih Anlatısı: Sansür, Gözetim, Filtre Balonları

Algoritmalar, ticari yapılar olmaları ve kar maksimizasyonuna odaklanmaları nedeniyle elde ettikleri veriler ışığında, çoğu zaman yeni medya kullanıcılarına onların memnun kalacakları ve ilgi duyacakları içeriklerin sunulmasına hizmet eder. İnternet üzerinde sadece benzer fikirlerden beslenmek ve karşıt görüşlere erişememek, bir anlamda enformasyonel bir balonda yaşamak anlamına gelir. Eli Pariser’in “filtre balonu” olarak adlandırdığı bu süreç çok sesliliğin önünde bir engel teşkil eder (Pariser, 2011). Dolayısıyla bu durum yani filtre balonu, ötekilerin üretmiş oldukları içeriğin diğer bir deyişle “karşı tarih anlatılarının”, internet kullanıcıları ile kamusal karşılaşma ve etkileşim gücünü azaltır. Örneğin aktivist bir grubun alternatif anlatıları “Web” de kısmen kaybolabilir çünkü düşük bir arama motoru listesine girme eğilimindedir. *Google* gibi arama motorları egemen haber sağlayıcılara yönelme eğilimi gösterir (Curran’dan akt. Gustafsson, 2019: 3). Bu durum çevrimiçi alanda çok fazla şeyin arşivlenmesinin olanaklı olduğu ancak çok azının kalıcı olabildiğine işaret eder (Gustafsson, 2019: 3). Böylelikle görünürlüğü azaltarak, ötekilerin tarih anlatılarının yaygınlaşmasının önünde önemli bir engel oluşturur.

Yeni medya ve anlatı ile ilgili ortaya çıkabilecek bir diğer sorun ise “gözetim” meselesi ile ilişkilidir. Tarihi yazarlar daha çok muktedirlerdir. Dolayısıyla bugün başka iletişim araçları sayesinde tarihi muktedir olmayanların da yazma, hatırlatma, unutturmama fırsatları vardır. Bu kimseler içerik üreterek veya bu içerikleri yayarak sürece dâhil olmaktadır. Bu noktada yeni medya ötekilerin tarih anlatısına fırsat sağlarken, daha fazla oranda insanın devletler ve şirketler tarafından gözetim altında tutulduğu bir alan olarak da işlev görür. Bu durum yeni medyanın bir yandan çokselsliliğe olanak sağladığı ancak diğer yandan daha fazla gözetim, veri kapitalizmi, sansür ya da baskıya neden olabileceği gerçeği ile karşılaşmamıza yol açar.

Son olarak yazılım ve donanımın hızlı gelişiminin formatlar arasındaki uyumsuzluğu kaçınılmaz kıldığı gerçeği de unutulmamalıdır. CD, DVD veya hatta sabit diskler gibi dijital ortam depolama araçlarının değişen teknolojiler karşısında kullanım süresi yirmi yıldan fazla sürmemekte ve kolayca silinebilmektedir (Donk, 2009: 1) Bu durumda yeni medya ile gerçekleştirilen arşivlemenin risk altında olduğunu gösterir.

4. SONUÇ

Marcuse, geçmişin hatırlanmasının kimi zaman tehlikeli fikirlerin ortaya çıkmasına yol açabileceğini söyler (Assmann, 2018: 94). Bu nedenle geçmiş çoğu zaman baskı ve denetim altında tutulmak istenmiştir. Cancik’e göre diktatörlükler dil, bellek ve tarihi yok edebilir. Bu noktada Assmann’ın deyişiyle “Hatırlamak baskıya karşı bir silahtır.” Günümüzde yeni medya unutturmanın önünde iktidar konumunda olmayanlar için önemli bir direniş aracı olarak işlev görür (Assmann, 2018). Unutulması ya da hatırlanmaması istenen her şeyin kaydedilip saklanabileceği ya da dolaşıma sokularak yeniden üretilabileceği bir araç olarak yeni medya ve sağladığı olanaklar baskıya karşı direnişin önemli birer aracı olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, eksikliklerini görmezden gelmeden, alternatif aktivist yeni medyanın tarih anlatısının oluşumunda daha demokratik bir süreci ortaya çıkardığı temel önermesine dayanmış ve bu noktada alternatif aktivist yeni medyanın anlatıyı daha demokratik kılıp kılmadığı sorusuna yanıt aramıştır. Demokrasi katılıma ve çokselsliliği dayanır. “Tarihsel anlatıda demokrasi” dikte edilenden ziyade müzakere edilebilene ve farklılıklara alan açan ve azınlıkta olanların da söz söylemesine olanak tanıyan bir anlatı biçimi ile mümkün olur. Demokratik anlatı çok sesliliğe ve katılıma dayanır. Aksi durumda demokrasi yerini otoriter bir yapıya terk eder. Bunun neticesinde tartışılabilen, düşünülebilen, konuşulabilen, araştırılabilen anlatının yerini dikte edilen tek merkezli bir anlatı alır.

Dijitallik, etkileşim ve hipermetinsellikten oluşan bir iletişim biçimi olarak yeni medyanın tarih anlatısı üzerinde önemli değişimlere yol açtığı düşünülmektedir. Tarih anlatısı üzerinde verilen mücadelede göreceli olarak daha güçsüz pozisyonda kabul edilen kadınların, azınlıkların, göçmelerin ve diğerlerinin “ana anlatı” karşısında seslerinin oldukça cılız çıktığı bilinen bir gerçektir. Klasik anlamda “tarih” anlatısı daha ziyade profesyonellerce üretilir. Ancak günümüzde alternatif aktivist yeni medya profesyonel olmayan amatörlerin söz söylemelerine ve kamusal alanda rasyonel argümanlar üretmelerine olanak tanır. Böylelikle tarih anlatısı üzerindeki hegemonik yapı bozuma uğratılmış olur ve müşterek bilgi oluşturma imkânı ortaya çıkar. Yeni iletişim teknolojileri, görece olarak güçsüz kalanların yeni stratejiler geliştirmeleri, yeni içerikler üretmeleri ve daha geniş bir kitleye daha hızlı ve daha az maliyetle ulaşmalarının önünü açmıştır. Alternatif tarih anlatısı yeni bir şey değildir. Ancak yeni bir araca kavuşmuştur. Alternatif aktivist yeni medya aşağıdan tarih eklenmesine olanak tanımakta, profesyonellere karşı amatörlerin de tarih anlatısı oluşturmalarına fırsat sağlamakta böylelikle merkezsizleşmiş/çoklu bir anlatıya kapı aralamaktadır. Bu sayede tarih anlatısı dikte edilenden müzakere edilen bir anlatıya dönüşür. Alternatif aktivist yeni medya kamusal alanda tarih üzerine mücadelede güçsüz olanların ellerini güçlendirir. Bunu yaparken de anma etkinliklerine, katılıma, içerik üretimine olanak sağlayarak daha demokratik bir anlatı siyasetinin oluşmasına imkân tanır. Yeni medya ortaya koyduğu araçlarla (görüntü kaydedebilen telefon vs.) tanıklığı mümkün hale getirerek anlatıyı çok sesli kılar. Tüm bu olumlu yanlarının yanı sıra yeni medyanın bazı olumsuzluklar taşıdığı da düşünülmektedir. Bu olumsuzlukların başında algoritmalar nedeniyle ötekilerin tarih anlatılarının görünmezlik tehlikesi ile karşı karşıya olması; yine yeni medyanın baskı, sansür, gözetim ve manipülatif bilgi gibi çeşitli riskleri barındırması ve yol açtığı hafıza patlaması nedeniyle bir anlamda hafızasızlığa yol açma riski barındırması gelir. Ancak bu olumsuzluklar alternatif aktivist yeni medyanın taşımakta olduğu demokratik potansiyeli görmemize engel olmamalıdır.

KAYNAKÇA

Assmann, Jan (2018), Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. A. Tekin).

Atkinson, Joshua (2015), Alternatif Medya ve Direniş Siyaseti: Bir İletişim Perspektifi (İstanbul: Kafka) (Çev. Gamze Önem ve Aslınur Akdeniz).

Bailey, Olga, Bart Cammaerts ve Nico Carpentier (2015), Alternatif Medyayı Anlamak (İstanbul: Kafka) (Çev. Çiğdem Öztürk).

Başaran İnce, Gökçen (2010), Toplumsal Hatırlama/Unutma Sürecinde Basın: Kolektif Siyasi Belleğimizdeki Cumhuriyet Tasavvuru, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Başaran İnce, Gökçen (2010), “Medya ve Toplumsal Hafıza”, *Kültür ve İletişim*, 13 (1): 9-31.

Benjamin, Walter (1995), *Pasajlar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) (Çev. Ahmet Cemal).

Berktaş, Fatmagül (2012), “Tırabzansız düşünmek, minnet duymak”, <https://m.bianet.org/biamag/kadin/140252-tirabzansiz-dusunmek-minnet-duymak> (14.03.2018).

Betancourt, Michael (2016), *The Critique of Digital Capitalism: An Analysis of the Political Economy of Digital Culture and Technology* (Brooklyn, NY: Punctum Books).

Binark, Mutlu (2007), “Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorular ve Yöntem Sorunu”, Binark, Mutlu (Der.), *Yeni Medya Çalışmaları* (Ankara: Dipnot Yayınları): 21-44.

Birkner, Thomas ve Andre Donk (2018), “Collective Memory and Social Media: Fostering a New Historical Consciousness in the Digital Age?”, *Memory Studies*, Online First: 1-17.

Breisach, Ernst (2007), *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern* (Third Edition) (Chicago & London: The University of Chicago Press).

Brockmeier, Jens (2002), “Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory”, *Culture & Psychology*, (8) 1: 15-43.

Carr, Edward Hallett (2002), *Tarih Nedir?* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Misket Gizem Gürtürk).

Castells, Manuel (2018), *İletişim Gücü* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Ebru Kılıç).

Erden, Özgür Olgun (2010), “Kimlik Tartışmalarına Bir Katkı: Toplumsal Hafıza(lar), “Hesaplaşma Siyaseti” Üzerinden Kamusal Müzakere Alanı Olarak Tahayyül Edilebilir mi?”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 24: 1-22.

Fuchs, Christian (2008), *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş* (İstanbul: Nota Bene Yayınları) (Çev. Diyar Saraçoğlu, İlker Kalaycı).

Fuchs, Christian (2008b), *Internet and Society: Social Theory in the Information Age* (New York: Routledge).

Dorn, Sherman (2013), "Is (Digital) History More than an Argument about the Past?" Nawrotzki, Kristen ve Jack Dougherty (Der.), *Writing History in the Digital Age* (Michigan: The University of Michigan Press)

Garde-Hansen, Joanne (2011), *Media and Memory* (Edinburgh: Edinburgh University Press).

Gustafsson, Karl (2019), "Chinese Collective Memory on the Internet: Remembering the Great Famine in Online Encyclopaedias", *Memory Studies*, 12 (2): 184-197.

Günay-Erkol, Çimen (2011), "Taş üstüne Taş Koymak: 12 Mart Romanlarında Görgü Tanığı Belleğinin Yazınsallaştırılması", Neyzi, Leyla (Der.), *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları).

Halbswachs, Maurice (2018), *Kolektif Bellek* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık) (Çev. Zuhul Karagöz).

Hall, Katharina ve Kathryn Jones (2011), *Constructions of Conflict Transmitting Memories of the Past in European Historiography*, *Culture and Media* (Oxford: Peter Lang).

Hoskins, Andrew (2013), "The End of Decay Time", *Memory Studies*, 6 (4): 387-389.

Hür, Ayşe (2008), "Unutma kültüründen hatırlama kültürüne", <https://www.haksozhaber.net/unutma-kulturunden-hatirlama-kulturune-7576yy.htm> (11.04.2019).

Iggers, George (2003), *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları) (Çev. Gül Çağalı Güven).

Iggers, George (2017), "Reflections on the Historiography of the Twentieth Century From the Perspective of the Twenty-First Century", *Historein*, 16 (1-2): 149-158.

Karataş, Arzum ve Serap Şahin (2018), "Sosyal Bot Algılama Teknikleri ve Araştırma Yönleri Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 4 (1): 10-20.

Keniston, Kenneth (2003), "Introduction: The Four Digital Divides", Keniston, Kenneth ve Deepak Kumar (Der.), *The Four Digital Divides* (Delhi: Sage Publishers): 1-34.

King, Peter (2008), "Memory and Exile: Time and Place in Tarkovsky's *Mirror*", *Housing, Theory and Society*, 25 (1): 66-78.

Lee, John (2010), "Digital History and the Emergence of Digital Historical Literacies",

https://researchgate.net/publication/262960435_Digital_history_and_the_emergence_of_digital_historical_literacies (26.01.2020).

Liakos, Antonis (2017), "Historising Twentieth-Century Historiography", *Historiein*, 16 (1-2): 139-148.

Lievrouw, Leah A. (2016), *Alternatif ve Aktivist Yeni Medya* (İstanbul: Kafka) (Çev. İlkay Sevgi Temizalp).

Logan, K. Robert (2010), *Understanding New Media, Extending Marshall McLuhan* (Peter Lang: New York).

Myers, Cayce ve James F. Hamilton (2015), "Open Genre, New Possibilities: Democratizing History via Social Media", *Rethinking History: The Journal of Theory and Practice*, 19 (2): 222-234.

Nawrotzki, Kristen ve Dougherty, Jack (2013), *Writing History in the Digital Age* (Michigan: The University of Michigan Press).

Neyzi, Leyla (2011), *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları).

Nora, Pierre (1989), "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire", *Representations*, 26: 7-24.

Pariser, Eli (2011), *The Filter Bubble, What the Internet is Hiding From You* (UK: The Penguin Press).

Reading, Anna (2009), "Memobilia: The Mobile Phone and the Emergence of Wearable Memories", *Garde-Hansen, Joanne, Andrew Hoskins ve Anna Reading (Der.), Save As... Digital Memories* (New York: Palgrave MacMillan): 81-95.

Sancar, Mithat (2014), *Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Schiller, Dan (2000), *Digital Capitalism: Networking the Global Market System* (The MIT Press; Reprint edition).

Seefeldt, Douglas ve William Thomas (2009), "What is Digital History? A Look at Some Exemplar Projects", *Intersections: History and New Media*, <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1097&context=historyfacpub> (26.01.2020).

Sikarskie, Amanda Grace (2013), "Citizen Scholars: Facebook and the Co-creation of Knowledge", Nawrotzki, Kristen ve Jack Dougherty (Der.), *Writing History in the Digital Age* (Michigan: The University of Michigan Press): 216-221.

Simon, Zoltan B. (2019), *History in Times of Unprecedented Change: A Theory for the 21st Century* (London: Bloomsbury Academic).

Smit, Rick ve Marcel Broersma ve Ansgard Heinrich (2015), "Witnessing in the New Memory Ecology: Memory Construction of the Syrian Conflict on YouTube", *New Media & Society*, 19 (2): 289-307.

Srinuan, Chalita ve Erik Bohlin (2011), "Understanding the digital divide: A literature survey and ways forward", Paper presented at the 22nd European Regional Conference of the International Telecommunications Society (ITS2011), Budapest.

Staley, David J. (2013), *Computers, Visualization, and History* (New York: Routledge).

Staley, David J. (2010), *History and Future: Using Historical Thinking to Imagine the Future* (Lanham, MD: Lexington Books).

Van Dijk, Jan A. G. M. (2006), "Digital Divide Research, Achievements and Shortcomings", *Poetics*, 34 (4-5): 221-235.

Vandika, Arnes ve Ade Kurniawan ve Ari Kurniawan (2014), "E-Archive: Digital storage Media", Paper presented at the 3rd International Conference on Engineering & Technology Development, Faculty of Engineering and Faculty of Computer Science, Bandar Lampung University.

White, Hayden (2013), "Tarihsel Olay", *Cogito*, 73: 61-86.

Wolff, Robert S. (2013), "The Historian's Craft, Popular Memory, and Wikipedia", Nawrotzki, Kristen ve Jack Dougherty (Der.), *Writing History in the Digital Age* (Michigan: The University of Michigan Press): 64-74.

Zaagsma, Gerben (2013), "On Digital History", *BMGN - Low Countries Historical Review*, 128 (4): 3-29.